

az Ének (példabeszéd) az Úr szőlőjéről (Iz 5, 1–7). Az Ezópus-átdolgozás fabuláival szemben a levelek és a *Tischreden* fabulái többnyire konkrét történeti, politikai vonatkozást hordoznak, melyek ismerete nélkülözhetetlen a helyes értelmezéshez és Luther nyelvi teljesítményének megítéléséhez. Prédikációiban Luther a fabulákat, fabula-idézeteket és -utalásokat – gyakran közmondásokkal összekapcsolva – többnyire bizonyításra használta. Az eltérő hagyományozódási forma miatt külön csoportot alkotnak a Johannes Mathesius Luther-életrajzának hetedik prédikációjában összegyűjtött, a reformátor által különféle alkalmakkor elmondott, állatokkal kapcsolatos történetek. Dithmar a jegyzetekben mindig utal a szövegek párhuzamos előfordulására az életműben, s a források azonosításakor gyakran helyesbíti a korábbi szövegkiadók megállapításait.

A kiadás kapcsán végül felvethető, hogy bár a XVI. századi magyar nyelvű szépprózai munkák közül a legtöbb irodalomtörténeti tanulmány Heltai Száz fabulájával foglalkozik, amely két XVI. századi kiadását követően az utóbbi száz évben kilenc különféle kiadást ért meg, a teljes szöveg kritikai kiadása azonban továbbra is hiányzik. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Heltrai munkája irodalmi és folklórsztikai jelentőségét tekintve bátran odaállítható Luther átdolgozása mellé, sőt több vonatkozásban föltűnik az. Éppen ezért a kritikai kiadás megvalósítása az irodalomtörténet és a történeti elbeszéléskutatás egyik közös, sürgető feladata.

TÜSKÉS GÁBOR

The Art of the Emblem. Essays in Honor of Karl Josef Höltgen. Ed. by Michael Bath – John Manning – Alan R. Young. New York, AMS Press 1993. 272. /AMS Studies in the Emblem 10./

Legkésőbb Rosemary Freeman alapvető monográfiája (*English Emblem Books*. London, 1948.) után módosításra szorult a korábbi német, mely szerint az emblematika jelentősége az angol irodalom és művelődés történetében elhanyagolható. Időközben önálló vizsgálatok sora született az ismertebb angol emblemaszövegekről. Így például Samuel Daniel Gioivo-fordításáról (1585.), Geoffrey Whitney Shakespeare-re is hatással lévő nevezetes összeállításáról (1586.), az 1591-ben Londonban kiadott Paradin-fordításról, továbbá Henry Peacham, George Whiter és Francis Quarles munkáiról. Fény derült arra is, hogy az emblematikus

formák szerepe az angol udvari, főúri kultúrában igen számottevő. Az angol emblematika időközben ugrásszerűen megszaporodott szakirodalmáról Peter M. Daly és Mary V. Silcox adott bibliográfiái áttekintést (*The English Emblem, Bibliography of Secondary Literature*. München, 1990.). Több mint negyven évvel Freeman után Michael Bath vállalkozott arra, hogy összegezze az elért eredményeket és újabb monográfiát szenteljen az angol reneszánsz emblematikának és a műfaj XVIII–XIX. századi utóéletének (*Speaking Pictures. English Emblem Books and Renaissance Culture*. London – New York, 1994.).

Karl Josef Höltgen az angol reneszánsz irodalom történetének egyik avatott németországi ismerője, akinek munkássága jelentősen hozzájárult az emblematika perifériális helyzetének megszüntetéséhez és az emblematika professzionális szintre emeléséhez. Höltgen 1968 óta professzor az erlangen–nürnbergi Friedrich-Alexander Universitát angol irodalomtörténeti tanszékén. A 65. születésnapja alkalmából, tiszteletére kiadott tanulmánykötetben közölt, Sabine Haass által összeállított bibliográfia szerint 1957–1990 között tíz könyvet adott ki, köztük Quarles monográfiáját. Több emblemaszöveg hasonló kiadását gondozta, ezenkívül mintegy ötven angol és német nyelvű tanulmányt írt a XVI–XIX. századi angol és amerikai irodalom klasszikusairól (Shakespeare, Burton, Donne, Vaughan) és kevésbé ismert szerzőiről (pl. Robert Dallington, John Torpe, Richard Haydocke, Anne Bradstreet, Richard Latewar). Höltgen munkássága voltaképpen egyesíti az emblematika két fő irányát, az emblema irodalmi és képzőművészeti alkotások értelmezési segédletének, illetőleg önálló szimbolikus kifejezésformának tekintő megközelítést.

Jól mutatja ezt a korábbi tanulmánykötet, amely interdiszciplináris és komparatív módszerrel tárgyalja például az emblema kegyességi célú, anglikán poétikai hátterű adaptációjának példáit és ötvöződését a katolikus meditációs irodalmi hagyománnyal, illetőleg az alkalmi költészettel (*Aspects of the Emblem. Studies in the English Emblem Tradition and the European Context*. Kassel, 1986.). Egy Höltgen, Peter M. Daly és Wolfgang Lottes közös szerkesztésében megjelent másik tanulmánykötet tágabb összefüggésbe, az irodalom és a vizuális művészetek kapcsolatának különböző formái közé illesztette az emblematikát (*Word and Visual Imagination. Studies in the Interaction of English Literature and the Visual Arts*. Erlangen, 1988.). Ez utóbbi kötet dolgozatai a téma iránt az utóbb-

bi húsz évben megnövekedett érdeklődés mellett jelzik az irodalom- és a művészettörténet együttműködésének eredményességét az eszme- és művelődéstörténeti megközelítésben, a toposz- és motívumtörténeti kutatásban, valamint a kommunikációtörténeti és -elméleti szempontok alkalmazásában. Hölten egyik legújabb, a Heinrich F. Plett által szerkesztett fontos tanulmánykötetben (*Renaissance-Poetik – Renaissance Poetics*. Berlin – New York, 1994. 338–361.) olvasható elemzése a reneszánsz poétikai törekvések tükrében vizsgálja a XVII. század első felének jelentős prózaírói és fordítói közé számítható angol jezsuita, Henry Hawkins emblémaelméletét és komplex szerkezetű, a Jan David és Herman Hugo-féle meditáció koncepcióhoz képest számos újítást tartalmazó emblematikus meditációit.

A Hölten-„Festschrift”-et felvállaló, Peter M. Daly és Daniel S. Russel által szerkesztett, 1988-ban indult könyvsorozat az *Emblematica* című folyóirat mellett a nemzetközi emblémakutatás másik legjelentősebb vállalkozása. A „Festschrift” szerkesztői és szerzőinek többsége az angolszász emblémakutatás elismert képviselője. A szokásos életrajz és a már említett bibliográfia mellett az összeállítás nyolc tanulmányt tartalmaz az angol emblematika kutatásának problémáiról, ismert és kevésbé ismert területeiről. Az elméleti jellegű vagy több szerzőt tárgyaló írások mellett nem kevésbé jelentősek azok, amelyek egyetlen szerző munkásságát érintik, illetőleg egy-egy emblematikus motívum vagy ábrázolás történetét követik nyomon. A reneszánsz embléma- és impréziaelméletek általánosíthatóságának korlátaira, valamint az emblematikában használt képi motívumok történetének nélkülözhetetlen ismeretére figyelmeztet John Horden, miközben kiválasztott példákkal szemlélteti a motívumok gyakori jelentésváltozását, az új konnotációk kialakulását, a „rejtettség” fokozatait, a motívumok kompozícióbeli szembeállítását, valamint a szövegben nem kommentált szimbólumok jelentésmódosító szerepét. A viszonylag szerény angol emblémaelméleti törekvéseket vizsgáló Denis L. Drysdall szerint Samuel Daniel Giovinio-fordításában Ruscelli, Mignault és mások hatása is kimutatható, míg a jogi hagyomány által is befolyásolt Abraham Fraunce ennél szélesebb forrásanyagra, így mindezeket a *Horapollóra*, valamint Giovinio, Contile, Ruscelli és Bargagli műveire támaszkodott.

A Whitney eredetiségét tagadó korábbi nézettekkel szemben a nyolcvanhét Alciatőről kölcsönzött embléma Mary V. Silcox által végzett beható elemzése azt mutatja, hogy Whitney csak

ritkán fordított szó szerint: a mottókat gyakran elhagyta, a subscriptio sokszor leírásokkal, exemplumokkal bővült, a mitológiai utalások elmaradtak vagy részletes magyarázatot kaptak. Whitney többször módosította a mondanivalót, kiszélesítette az embléma tárgyát és alkalmazhatóságát, ezzel párhuzamosan háttérbe szorította a rejtvény jellegét a morális, didaktikus, emocionális célkitűzéssel szemben. A módosító törekvések közül említést érdemel még a vallási utalások és a patriotisztikus vonások beépítése, a társadalmi vonatkozások erősítése, differenciálása, s mindezeket túl a már meglévő képek szövegre gyakorolt hatása is megfigyelhető. Ugyanilyen összevetés a Whitney-féle Zsámbooky-adaptációk esetében is elvégzendő feladat. Ezzel szemben George Whiter kétszáz Rollenhagen-adaptációját vizsgálva Peter M. Daly cáfolja a kép-szöveg kapcsolat önkényességét hangsúlyozó korábbi véleményeket, s rámutat: Whiter forráshasználatát a mottók pontos fordítása, a versbe integrált pontos képleírás és az erre, valamint a szimbólumok jelentésének beható ismeretére alapozott értelmezés jellemzi. Whiternél a szerzői megnyilatkozás és az aktuális gyakorlat eltérése is megfigyelhető. Daly következtetése szerint átdolgozás közben Whiter egy művelt, differenciált, de nem túlságosan nagy erudícióval rendelkező olvasóközönséget tartott szem előtt. Az egy szerzővel foglalkozó dolgozatok között utoljára hagytuk Wendy R. Katz tanulmányát, amely Margaret Gatty 1872-ben kiadott emblémáskönyvének példáján szemlélteti a műfaj viktoriánus újjáéledését és behatolását a gyermekirodalomba.

A három művészet-, illetőleg motívumtörténeti tanulmány közül kiemelkedik Roy Strongé, a legrejtélyesebb Erzsébet-kori allegorikus portré, Marcus Gheeraerts: *The Persian Lady* címen számon tartott festményének újraértelmezési kísérletével. A cartouche-ban egy szonett szövegét és számos rejtett képi utalást tartalmazó festményt Strong emblémaként fogja fel, s a megrendelő, a keletkezési körülmények és az értelmezési kontextus rekonstruálása, valamint a szimbolikus motívumok bravúros elemzése nyomán az ábrázolt személyt a kegyvesztett, majd Angliába történt visszatérése után börtönbe zárt Robert Devereux, Essex grófjának feleségével, a korábban Philip Sidney által özvegyen hagyott Frances Walsinghammal azonosítja. Clifford Davidson egy Peacham-embléma kapcsán a kút motívum jelentésváltozását követi nyomon a bűnbánat gondolatkörben, Judith Dundas pedig Alciato *De morte et amore*- (Cupido és a halál nyilat cserél) emblémájának forrásait és

utóéletét tárgyalja, figyelembe véve a téma narratív feldolgozásait és emblematikától független, alluzív képzőművészeti ábrázolásait.

A kötet méltó tiszteletadás az ünneplettek: tanulmányai számos új eredményt tartalmaznak homályos vagy ismeretlen eredetű irodalmi szövegek és képzőművészeti alkotások forrásainak, eszmei kapcsolatrendszerének meghatározásában, az emblematikus forma szétáradásának, alakváltozásainak és alkalmazkodásának, valamint kontinentális művelői angliai hatásának feltérképezésében. Meggyőzően tanúsítják, hogy a szöveg hagyomány és a képhagyomány bonyolult kölcsönhatása miatt a szövegközpontú érdeklődés és az emblémának mint kép és szöveg együtteséből álló műfajnak a megközelítése csak együtt lehet eredményes. Jelzik végül azt is, hogy az emblematikát ma már nem lehet „szimbolikus agytorná”-nak minősíteni, s az utóbbi két évtizedben rendkívüli módon specializálódott emblémakutatás továbbra is fontos szerepet játszik a XVI–XVIII. századi irodalom- és művészettörténet megoldatlan problémáinak tisztázásában.

TÜSKÉS GÁBOR

Lukács és a modernitás — Lukács György az európai gondolkodás történetében. Szerk. Szabó Tibor. Szeged, Szegedi Lukács-kör 1996. 206.

A közelmúltbeli „ancien régime” és ideológiája hullásával az esztétika, a filozófia és irodalomszociológia gyors átkonstruálásában jeleskedő értelmiség szinte egyik napról a másikra tagadta meg — megfeledezvén a maga kiküzdött hermeneutikai elvről és a Másság tiszteletéről — Lukács György életművét. A körötte és eszméin felnövő tanítványai a tőle elvezető utakat keresték és találták meg; s csak egy későbbi időpontban — Lukács Paulusból Saulussá válásának határán — húzták meg azt a választóvonalat, amely előtt a fiatal esztéta felmentést nyert az érett és késői Lukács bűnei alól. Sőt, a német szellemtörténeten és életfilozófián nevelkedő és kibontakozó gondolkodó korai művében szorgalmas munkával kimutathatóvá váltak az egzisztencialista vonások, sőt — *miracule dictu* — Lukács már ekkor megmutatta a restaurátori fáradozás nyomán *posztmodern* velleitáit és misztikus hitéletét. A fiatal Lukács így átmentődött az emelkedett eszmeiség jelenkorba, a későbbi pedig *non-comme-il-faut* jellegével elmerülni látszott a történelmi sülyesztőben. A dialektikus ész megsemmisítő kritikája — legalábbis a publicisztika szintjén — megnyugtató végeredményhez jutott.

A szellem idegesítő önmozgása közvetkeztében és a posztmodern kor ambivalenciája övezeteiben azonban a *teljes és egész* lukácsi életmű nehezen viseli el a gondolkodástörténetből való „kiradírozást”; objektív, *kritikai* mérlegelést kér az utókor, annál inkább, mivel úgy tűnik: a késői Lukács sok vonatkozásban meghaladni törekedett korábbi dogmatizmusát, és nyíltabbnak mutatkozott a polgári irodalom és kultúra produkciójának befogadására, másrészt a humanista szellem elleni bűncselekmények korunkban — egyáltalán nem meglepésszerűen — feltámadó jelenségei mérlegelésénél nem hagyható figyelmen kívül Lukács egykori küzdelme az irracionizmus, valamint a náci ideológia korabeli vészterhes valóságával szemben.

Mindezek a meggondolások a szegedi Lukács-kör most megjelent legújabb kiadványából vonhatók le. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola társadalomelméleti tanszékén szerveződött másfél évtizede az a kutatói csoport, amely fiatal filozófusok és esztéták kezdeményezésére programjába vette a *teljes lukácsi életmű és szellemi környezete* kritikai vizsgálatát. Mint minden valódi kisugárzású műhelyt, e Kör is szélesebb övezet veszi körül: egyetemekről, főiskolákról, intézetekből verbuválódnak külső munkatársai, előadói. Sőt, a kör magva nemzetközi kapcsolatai révén külföldi tudósok is csatlakoztak a programokhoz. Így érthető, hogy az indító kérdésfeltevést című választó *Miért Lukács?* (1990.) című kötet után jelent meg Szabó Tibor, a Kör vezetője tollából *Gramsci politikai filozófiája* (1991.), valamint az *Ellenszélben* — *Gramsci és Lukács* — *ma* (1993.) című gyűjtemény.

A jelen kötet anyaga a Szegeden 1994. december 1-jén tartott szimpózium előadásaiából szerveződött. Ezen a magyar referenseken kívül japán tudósok is részt vettek. Előadásaikban felvázolták Lukács évtizedeken át hullámzó recepcióját a szigetországban, a mai napig, amikor is összes műveinek tizenhárom kötetes kiadása került a progresszív értelmiség kezébe, amely figyelmét a világkapitalizmusban végbement tudományos-műszaki forradalom következtében egyre inkább elmélyülő *eldologiasodás és elidegenedés* tanulmányozása felé fordítja. Ehhez nagyon is alkalmas konzultánsnak bizonyul a japán intelligencia számára Lukács. A konferencia megnyitására éppen távol-keleti úttjáról érkező Tőkei Ferenc pedig a filozófus élő örökségét a *felvilágosodás* szellemének ébrentartásában jelölte meg.

A kötet — lényegében a szimpózium strukturalitásának megfelelően — három nagy kérdéskört tárgyal; ezek címszavai: *A modernitás filozófiája*;